

Віктор Мельник,

кандидат політичних наук,

доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГОТСЬКИЙ ОЮМ І КИЇВСЬКА РУСЬ: РЕТРОСПЕКТИВА РИМСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО СПАДКУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

*«Те, що на перший погляд може здатися парадоксальним,
насправді ж було цілком природним»*

Михайло Брайчевський (1924–2001)

Поняття «Оюм», вжите готським істориком Йорданом у середині VI ст. н. е., стосувалося території, що нині займає значну частку Центральної України. Вочевидь, колоністи-готи так називали свою нову батьківщину, з огляду на її наповненість річками і болотами. Відповідний ландшафт дозволяв прогодувати себе в широкому сенсі — використовувати річки як торговельні шляхи. Мине декілька століть і ці терени стануть опорним центром для іншої політичної структури — Київського князівства. Нові політичні зверхники так само будуть послуговуватися річковими маршрутами, адмініструватимуть шлях *«із варягів у греки»*.

Втім, між двома названими утвореннями існує набагато більше спільного, аніж це здається на перший погляд. І найбільше паралелей можна помітити, якщо застосувати критерій оцінки їхньої комунікації з найбільшою геополітичною силою того часу — Римською імперією. При цьому, не варто припускати помилки та розмежовувати Римську і Візантійську імперії.

Обидва поняття є історіографічними позначеннями однієї держави, політичний центр котрої перебував спершу в античній Італії, але в IV ст. змістився на Босфор (у Константинополь).

У тому ж IV ст., після низки адміністративних реформ з'явилися посади західного та східного імператорів, які мали правити єдиною державою в згоді. Проте, на практиці західні імператори спершу виявилися слабшими від східних, а потім і зовсім не обиралися. Відтак, Східна Римська імперія («Візантія») тривалий час представляла єдиний законний прояв римсько-імперської державності, оформленої ще Октавіаном Августом у 27 р. до н.е. Поняття «Візантія» з'явилося набагато пізніше та слугувало історіографічним кліше, покликаним применшити значення римського спадку на Сході. Принаймні так його задумували прихильники пізньосередньовічних німецьких королів, які прагнули бачити себе продовжувачами Західної Римської імперії та послуговувалися титулом імператорів так званої «Священної Римської імперії».

Пізньюантичні контури слов'янізації

Упродовж цілого століття не припиняються запальні дискусії навколо питання про етнополітичну мапу Східної Європи за часів пізньої античності. Особливі труднощі викликає здавалося би вирішена ще римськими авторами проблема інтерпретації готської присутності на землях сучасної України. Не менш важливе значення має з'ясування політичних і юридичних обставин впливу сусідньої Римської імперії на суспільне життя готів, а також на політичний побут їхніх географічних і хронологічних спадкоємців — слов'янських племінних утворень.

Як відомо, готські племена прийшли до Середнього Подніпров'я з легендарної Готискандзи, котру прийнято локалізувати на південному узбережжі теперішнього Королівства Швеція. Сталося це в другій половині II століття нашої ери та супроводжувалося далеко не першим радикальним оновленням етнокультурної мапи Українського Лісостепу. Адже в момент прибуття готських дружинників на високі кручі дніпровського правобережжя, довколишні землі не стояли пустою, а слугували батьківщиною для цілого конгломерату іраномовних племен — сарматів. Особливу роль в степах відігравали провідні сарматські племінні союзи — алани і роксолани. Крім того, не варто забувати, що у Придністров'ї та Бессарабії провідне значення зберігали бастарни (пекіни), проблема етнічного походження яких досі не вирішена.

Закономірно найбільше суперечок викликає проблема розселення слов'янських племен. Із високою ймовірністю, панівна на Поліссі, Побожжі та Подніпров'ї¹ *Зарубинецька культура* III ст. до н. е. — II ст. н. е. мала певну кількість слов'янських елементів. Взагалі ж археологічний масив Зарубинецької культури відзначався етнічною розмаїтістю, культурною мозаїчністю. Очевидно, слов'янські

поселенці ще задовго до готського вторгнення встигли оселитися в Середньому Подніпров'ї та досягнули Середнього Побожжя. Однак, слов'янські поселення все ж не мали міцного ґрунту та в подальшому підпорядковувалися германомовним готським колоністам — наприкінці II — на початку III ст. н. е.²

Отже, наразі неможливо сказати щось достеменно з приводу тогочасного етнічного субстрату в *доготській* Центральній Україні. Зрозуміло тільки, що слов'яни кількісно домінували на Півночі України. Відповідно, немає нічого дивного в тому, що ядром слов'янської колонізації Лісостепу в подальшому виступили Прип'ятські болота — теперішній культурно-історичний регіон Полісся.

В сформульованому контексті, маніфестує найбільша історіографічна та, не побоююся цього визначення, *культурно-історична проблема*, пов'язана з осмисленням історії України пізньюантичного часу.

Хоча переважна більшість істориків, археологів, мовознавців, етнологів акцентують історичний факт слов'янського обличчя Полісся³, їм однак рідко вдається досягнути згоди щодо рубежів слов'янського розселення у південніших регіонах. Складнощі стосуються не тільки так званого періоду *межі ер* (I ст. до н. е. — I ст. н. е.), але й наступних віків. Фактично слов'янський етнокультурний масив унаочнюється на більшій частині української території⁴ лише наприкінці V — на початку VI ст. н. е.⁵ Принаймні таке уявлення складається, з огляду на єдині доступні та порівняно надійні писемні джерела — римсько-візантійські.

Задля історичної справедливості, слід визнати, що слов'янські племена почали

² Таку позицію мав авторитетний німецький археолог-германіст Пауль Райнеке (1872–1958).

³ У широкому сенсі йдеться як про полісько-дніпровське правобережжя, так і про лівобережжя.

⁴ Тобто в Лісостепу та причорноморському Степу.

⁵ Якщо мислити послідовністю тодішніх східноримських (візантійських) імператорів, то йдеться передусім про хронологічні відрізки імператорств Анастасія I (491–518), Юстина I (518–527) та Юстиніана I Великого (527–565).

¹ Зокрема, на подніпровському Лівобережжі.

виступати серйозними політичними гравцями поміж Дністром і Дніпром ще за доби гунського панування (376–454 рр.). До того вони залишалися переважно в тіні колонізаторів і політичних зверхників, серед яких провідні ролі належали сарматським (III ст. до н. е. — II ст. н. е.) і германським (II–IV ст.) племенам. Що ж стосується переходу слов'ян у якісно нову та суттєво ширшу площину міжнародної політики, то цей процес варто співвідносити з розгромом кочовиками-аварами осколків гунської орди на півдні України¹ та одночасним заснуванням Аварського каганату (558–559 рр.)².

Етнополітична динаміка виглядала наступним чином. Коли авари, втікаючи від потенційної загрози західнотюркської орди Істеміджабгу, перемістилися з українського степу в Паннонію (568 р.), то племена склавинів також рушили в ар'єргарді аварської міграції на захід і південний захід. Сталося це за імператорств Юстина II (565–578) і Тиберія-Константина (578–582). Врешті-решт, їхній наступник Маврикій (582–602) з украї мінливими успіхами намагався протистояти уже масовим проникненням слов'ян у межі Імперії.

Докорінні зміни на користь слов'янської колонізації Подунав'я і Балканського півострова настали за підсумками кривавої римсько-іранської війни 602–628 рр. Імператор Іраклій Великий (610–641), ведучи кровопролитну війну супроти Сасанідського Ірану, звертав суттєво менше уваги на північно-західні рубежі. Окрім того, він вживав заходів щодо поселення великих груп слов'янського населення в Елладі та навіть Малій Азії. Як наслідок, за імператора Константа II (641–668) масова присутність організованих слов'янських племен на Балканах видавалася сучасникам нормальною.

Так чи інакше, серед ключових наслідків епохальної «Світової війни VII століття», слід

акцентувати: (1) не тільки взаємне виснаження Східної Римської імперії та Сасанідського Ірану, що зробило їхні спірні території у Леванті легкою здобиччю для новоявлених adeptів мусульман, (2) не тільки появу Ісламського Халіфату та, як наслідок, радикальне переривання традиційної для античності свободи мореплавства і комунікації у Середземному морі, але й (3) масштабну слов'янізацію північно-західних регіонів Візантії — слов'янський етнокультурний компонент став одним із провідних конститууючих чинників римсько-візантійської державності впродовж усієї доби Середньовіччя³.

Обставини готської міграції

Доба пізньої античності (III–VII століття нашої ери) для цілого Євразійського континенту проходила в умовах Великого переселення народів. Цей процес характеризувався масштабними міграціями племен, поліетнічних груп, військових дружин. Античні спільноти воліли переселятися в напрямку політично згуртованих цивілізацій, представлених на історичній мапі Римської імперії, Сасанідським Іраном тощо.

Надзвичайна рухливість германомовних племен, які походили з півночі Європи, зумовлювалася географічними та, особливо, демографічними причинами. Кліматичні коливання вкупі з надмірним перенаселенням окремих регіонів (зокрема, Скандинавії) примусили *готський союз племен* перемістити-

³ Слід погодитися з бельгійським істориком Анрі Піренном (1862–1935) з приводу виключного всесвітньо-історичного значення мусульманського завоювання Близького Сходу та Північної Африки. Саме події 632–655 рр. виявилися справжнім вододілом поміж Античністю і Середньовіччям. Східні та західні римляни втратили найголовніший елемент власної єдності — свободу середземноморських шляхів сполучення. В подальшому християни мусили протистояти не тільки ісламському поглинанню Іспанії, Провансу і Сицилії, але й небувалому зростанню піратства.

¹ Такими уламками були племена утригурів і кутригурів.

² Аварський каганат постав на підставі формального дозволу Східної Римської імперії.

ся з Південної Швеції¹ на терени історичної Пруссії (сучасна Північна Польща). Вже звідти готи, супроводжувані «асоційованими» племенами гепідів і герулів, мігували на околиці Волині та в подальшому скористалися для своїх завойовницьких маршрутів річища-ми дніпровського Правобережжя.

Головним військово-політичним успіхом готів, безсумнівно, виявилось підкорення середніх течій Дністра² та Південного Бугу³. Готські зверхники-конунги просувалися цими обома річищами в другій половині II ст. н. е. Авангардні підрозділи готів з'являлися поблизу римських порубіжних форпостів, сподіваючись запропонувати службу Імперії⁴. А втім, упродовж 161–211 рр.⁵ Імперія не потребувала такої кількості найманих воїнів, оскільки користувалася послугами маркоманів, квадів, карпів. Окрім того, впродовж 171–180 рр. відчутною для Імператорського Риму стала присутність вандальського племені асдінгів. Отже, готам, які шукали способу увійти в союзницьку комунікацію з Римом на постійній основі, треба було конкурувати з войовничими вандалами та цілою низкою інших германських (і не тільки⁶) племінних об'єднань. Адже кожне варварське плем'я прагнуло зміцнення власного положення за рахунок римських фінансових дотацій, гарантованих *федератським* публічно-правовим статусом.

Напередодні 200 року в Римській імперії зумів укріпитися імператор Септимій Север (193–211), котрий намагався встановити римсько-парфянський кордон уздовж р. Тигр. Незважаючи на пріоритет східного

курсу, імператор⁷ приділяв неабияку увагу дунайсько-дністровському басейну.

З теренами Паннонії, Дакії, Нижньої Мезії, Септимія Севера, як і його брата Гету, пов'язували роки кар'єрного зростання. Так, ще імператор Коммод (180–192) призначив Септимія Севера намісником Паннонії. У Верхній Паннонії Септимій Север командував трьома легіонами, тоді як у Нижній Паннонії він мав під контролем один легіон. Гета, в свою чергу, командував двома легіонами в Нижній Мезії. Така насиченість римського Подунав'я військовиками узгоджувалася з результатами багаторічних Маркоманських війн (166–180)⁸, під час якої Імператорський Рим формалізував верховну владу над маркоманами, квадами, язигами.

В той же час, на північному заході Дакії, після 171 р. посилювалися вандали-асдінги. Тут слід наголосити, що вторгнення вандалів у Дакію та подальше набуття федеративного статусу із правом поселення на теренах Потисся й Мараморощини, спровокували саме готські міграційні рухи⁹.

Готський Аюм

Поміж 200–235 рр. готські племена тервінгів¹⁰ і гревтунгів¹¹ займалися впорядкуванням своєї влади над розлогими просторами Побожжя та Подніпров'я. Зрештою, сліди германської присутності фіксуються далеко

¹ Періон Готискандза. Поняття «*Gutisk-andja*» буквально перекладається як «готський берег».

² Антична річка Тірас (Τύρας).

³ Антична річка Гіпаніс (Ἰπάνις).

⁴ Звісно, в обмін на грошову винагороду.

⁵ Роки імператорств філософа Марка Аврелія (161–180), його сина Коммода (180–192), воєначальника Септимія Севера (193–211).

⁶ Ще напередодні «Скіфських війн» 238–271 рр. конкуренцію готам складали гето-дакійці карпи та бастарни.

⁷ Септимій Север народився в Північній Африці та мав фінікійсько-латинське коріння, що вкотре унаочнює характер взаємної культурної інтеграції племен і народів, підпорядкованих Риму.

⁸ Ці війни розпочалися за імператорства Марка Аврелія і мали на меті впорядкувати римсько-варварське порубіжжя так, аби не допускати в подальшому вторгнень германців і сарматів. Війни завершив Коммод.

⁹ Готи витиснули вандалів із Галичини, коли рухалися в напрямку Подністров'я та Побожжя.

¹⁰ *Thervingi* — «люди лісу», стали фундаментом вестготського племінного об'єднання.

¹¹ *Greuthungi* — «люди поля», стали фундаментом остготського племінного об'єднання.

на Сході — над Сіверським Дінцем і безпосередньо в Подонні. Звісно, в степах Південної та Східної України готам, а також афілійованим із ними герулам, довелося зустріти іраномовні сарматські племена. Початкове протистояння завершилося вибудовуванням *симбіозу* — практики співжиття та взаємодії, в якій готи виконували політичну функцію *патронату* щодо сарматів. Швидше за все, динамічний розгром сарматів готами й усунення сарматських союзів із політичної мапи Античної України¹, виявилися наслідками децентралізованого, роздробленого характеру політичної організації сарматів.

Політичні антропологі, як дослідники функціонування політичних традицій і традиційних форм політичного ладу, звикли позначати подібну до сарматів децентралізовану організацію кочівницьких співтовариств (іранських, тюркських, угро-фінських) терміном *вождество*².

Особливостями сарматських *вождеств* у межах Лісостепової України потрібно визначити високий рівень співпраці з греко-римськими поселеннями на півдні та достатньо сильну інфільтрацію землеробських спільнот³ у систему сарматських кочовищ. Тобто, якщо вести мову про сарматів, то їхні володіння не були ізольованими від осілих хліборобських племен⁴.

Міграція готів з-над Західного Бугу в Подніпров'я охопила знаковий період — 150–240 рр. Готські конунги воліли титулувати нові підконтрольні землі доволі прикметним поняттям *Auȝot*⁵. Цією назвою відображалася вся історія готської міграції з Правобережжя Вісли на Правобережжя Дніпра, що просувалася вздовж основних річкових артерій. Окрім того, готська колонізація відзначалася

також розбудовою небувалої «урбаністичної» інфраструктури.

Завдяки готським колоністам, над водами малих і великих річок постали тисячі торговельних площ, оточених житловими масивами, лісовими святилищами й обширними некрополями. З позицій матеріальної культури та будівництва нових поселень, найбільш плідними слід вважати десятиліття, що настали вже після угоди 271 р.⁶ Тоді Імператорський Рим надав готським племенам формальний статус *федератів*, визнавши їх складовою частиною Римської імперії.

Набуття готами *федератства* в 271 р., а також підтвердження цього юридичного статусу імператором Константином I (306–337)⁷, підсумувало понад сторічну боротьбу готського племінного об'єднання за імперське визнання. Зрештою, готські племена тервінгів (вестготів) і гревтунгів (остготів) лише *відтворювали модель поведінки*, прибутанну всім попереднім шукачам римського *патронату*.

Аналогічно себе поводити попередні племінні утворення, що контролювали Побожжя та Подністров'я. До прикладу, в перманентному військово-політичному контакті з римлянами перебували сарматські племена — роксолани, язиги, алани. В якості *федератів Римської імперії*, після завоювання Дакії імператор Траяном (98–117)⁸, виступали також племена карпів і бастарнів. До речі, гето-дакійське за походженням плем'я *карпів* залишило по собі неабияку пам'ять у топоніміці — найменування Карпатських гір. Натомість *бастарни* з високою вірогідністю мали кельтське походження та верховодили у межах сучасних Прикарпаття, Бессарабії, Придністров'я впродовж III ст. до н. е. — III ст. н. е.

¹ Але не з етнічної мапи.

² Англомовний оригінал — *chiefdom*.

³ Зокрема, фракійсько-дакійських, кельтських і почасти слов'янських.

⁴ Щонайменше кочівницький побут неможливий без деревини.

⁵ Оюм — «країна річок».

⁶ Договір із готами уклав імператор Авреліан (270–275).

⁷ Підтвердження в 332 р.

⁸ Завоювання Дакії відбулося в 101–106 рр.

Значення імперської кризи

III століття по Різду Христовому змінило баланс сил у євразійському масштабі. Буремні десятиліття радикально трансформували політичний світогляд цілого світу римлян (*Rex Romana*)¹.

Все почалося з *падіння Северів*². Правління династії, заснованої Септимієм Севером (193–211), досягло кульмінаційної точки за часів імператора Антоніна Каракалли (211–217), котрий офіційно наділив формалізованим правом римського громадянства всіх вільних чоловіків імперських провінцій³. Цей крок, з огляду на специфіку імперського правозастосування, суттєво спростив отримання римського громадянства (*Civitas Romana*) представниками союзницьких племінних об'єднань. Тобто носії юридичного статусу «*федератів*» у ті часи зазвичай не мешкали на землях римських провінцій, але, за умови тривалої служби на користь Риму, здобували цілком нові можливості для натуралізації. Втім, слід враховувати і той факт, що *федерати* не розглядалися в якості іноземців, а класифікувалися де-юре римськими підданими «*поза громадянством*»⁴.

За Александра Севера (222–235) Римська імперія крокувала в бік своєї соціокультурної, економічної, політичної *орієнталізації*, оскільки східні провінції держави справді відігравали провідну роль в усіх сферах

спільного життя⁵. Мати імператора Юлія Мамаєа з високою ймовірністю була християнкою, а сам Александр Север де-факто визнавав християнство однією з найважливіших релігій Риму.

Тоді ж фіксуються спроби *федератизації* окремих готських спільнот на прутодністровських рубежах Верхньої Дакії. Однак, убивство імператора під час солдатського бунту (235 р.) зумовило інтенсифікацію політичного протистояння в Імперії та похитнуло стійкість інституту верховної влади. Економічні негаразди, регіональні повстання, розмаїття претендентів на імператорські повноваження відомі в історіографії як *криза III століття*. На цьому тлі розгорнулася активна боротьба готів, які спершу мали на меті суто *федератизацію* та нав'язування себе як боєздатної сили задля отримання грошових виплат, але поступово ця племінна активність звелася до регулярних грабіжницьких виправ у межі імперських провінцій.

«Готські» або ж «Скіфські війни» тривали від 238 до 271 рр., дозволивши готам остаточно підпорядкувати собі бастарнів, значну частину карпів, а також виступити провідною силою щодо сарматських племен — аланів, росомонів і роксоланів. Зокрема, готи здійснювали не тільки атаки на обидві Дакії, Нижню Мезію, Фракію, але й реалізували серію зухвалих морських піратських набігів на чорноморське узбережжя Малої Азії, неодноразово грабували грецькі острови Егейського моря. Готським воїнам вдалося створити невеликий мобільний флот, який примудрився декілька десятиліть тероризувати мешканців Пафлагонії, Каппадокії, Понту, Віфінії. Врешті-решт, у битві з готами при

¹ Зміни зачепили також головного конкурента і стратегічного супротивника Імперії — Персію. Так, у 224–227 рр. володарювання парфянської династії Аршакідів завершилося встановленням іншої династичної держави — Ераншахру на чолі з Сасанідами. Цей новий Сасанідський Іран проіснував до 651 р., коли впав жертвою мусульманського завоювання.

² Імператори з роду фінікійсько-африканського роду Северів регулярно обиралися правителями Риму впродовж 193–235 рр.

³ Маю на увазі Едикт Каракалли 212 р.

⁴ Я на це дивлюся як на античну інтерпретацію інституту підданства, хоча окремі дослідники вбачають тут також певну варіацію «інституту негромадянства».

⁵ Кульмінацією процесу орієнталізації Римської імперії стало перенесення засновником *домінату* Діоклетіаном (284–305) політичного центру в східні провінції (імператорська ставка знаходилася в Нікомедії) та, як наслідок, перенесення імператором Константином I (306–337) вже самого столичного Рима — з Італії на Босфор. «Новий Рим» — офіційна назва Константинополя, освяченого на християнський лад у 330 р.

Абриті¹ загинув один із римських імператорів Траян Децій (249–251).

Готські поселенці (передусім тервінгів-вестготи) контролювали значну частину Дакії та Нижньої Мезії, що примусило римського імператора Авреліана вдатися до низки парадоксальних дій. Спершу Авреліан завдав готам на теренах Дакії нищівної поразки, але того ж таки 271 р. уклав із ними угоду. На підставі домовленостей територія Дакії передавалася у користування готам, які де-юре набували *федератського* статусу. А втім, дако-римське населення провінцій на північ від Дунаю мало евакуюватися в Мезію.

Вказівка Авреліана насправді не була каталізатором тотального знелюднення Дакії, оскільки дакійські території і без того надзвичайно потерпали від готських набігів, а також терору вандалів і гепідів. Отже, відтік цивільного населення з Дакії на правий берег Дунаю продовжувався весь кризовий період III століття. Тим не менше, значна кількість дако-римлян відмовилася покидати свої домівки.

Цікаво, що на теренах Дакії розгорнулася внутрішня боротьба між вестготами та спорідненими з ними гепідами. Останні неодноразово намагалися утвердитися як самостійні зверхники на землях сучасної Волощини і Західної Молдови. Крім того, навіть в умовах готського контролю, *федератський* статус і прямі зв'язки з Римською імперією ще тривалий час зберігали карпи, які утримували в своїх руках сучасні терени Буковини та значну частину Трансильванії².

Дещо пізніше готські *федерати* Дакії здобули формальне підтвердження свого статусу від Діоклетіана (284–305). Саме з ім'ям цього імператора слід асоціювати завершення кризи III століття.

Йдучи в річищі політики Авреліана, Діоклетіан вдався до радикального оновлення системи державної влади. Цей процес,

що охоплював 284–293 рр. слід розглядати як завершення публічно-правового режиму під назвою *принципат* і започаткування якісно нового режиму — *домінату*.

Влада *принцепса* (імператора як демократично обраного «першого серед рівних»)³ трансформувалася у владу *домінуса* (імператор залишався де-юре обраним на демократичних виборах чиновником, але при цьому в його повноваженнях суттєво зростав елемент військової диктатури та надзвичайно розширювалися повноваження релігійного контролю)⁴. Відповідно, *домінат* підготував благодатний ґрунт для подальшого прийняття християнства в якості офіційної релігії Римської імперії. Незважаючи на консервативну позицію самого Діоклетіана, його зять і наступник Галерій (305–311) легалізував християнство Сердикійським Едиктом 311 р., що було підтверджено також додатковим міланським актом 313 р., підписаним черговими імператорами — Константином I (306–337) і Ліцинієм (308–324).

Християнізація готів

Готські племена не залишалися осторонь означених релігійно-політичних процесів Римської імперії. Християнізація на теренах готських володінь стала наслідком творення масштабної договірної бази поміж Імператорським Римом і готськими спільнотами. Маю на увазі саме угоди про

³ Принцепсами були імператори впродовж 27 р. до н. е. — 293 р. н. е. Вони позиціонувалися як демократично обрані очільники Римської Республіки та користувалися військовими повноваженнями головнокомандувачів лише як однією з *магістратур* (тобто посад).

⁴ Домінусами були імператори після реформ Діоклетіана. Вони продовжували позиціонувати себе демократично обраними зверхниками Римської Республіки, але їхні військові повноваження *головнокомандування* превалювали над цивільними. Також спостерігалася тенденція до сакралізації верховної влади, котра проявлялася в зростанні повноважень, пов'язаних із релігійною юрисдикцією.

¹ Територія Нижньої Мезії.

² Так, правовий режим *foedus* підтверджував карпам ще імператор Галерій (305–311).

надання Римською імперією *федератського* статусу.

Уже зазначалося, що окремі готські об'єднання отримували «пожалування» *федератського* статусу ще до імператорства Авреліана, але саме в 271 р. відбулося перше велике врегулювання юридичного статусу готів у Дакії¹. До речі, якщо порівнювати контекст готів із історією інших германців, то вандалам-асдингам вдалося укласти схожий договір про *федератський* статус майже на сто років раніше².

З точки зору історії права, подальший процес готсько-римської комунікації розгортався наступним чином. У 288 р. імператор Діоклетіан підтвердив готам правовий режим *lex foedus* із правом поселення в Дакії. Однак, близько 330 р. римляни знову здійснюють серію військових кампаній проти сарматів і готів. Їхній успіх підсумував Константин I новим договором 332 р., що підтверджував право готського користування Дакією. В той момент, невдовзі після проведення в Нікеї I Вселенського Церковного Собору (325 р.) стартувала форсована християнізація дакійських готів за прямої імперської підтримки.

Сподвижник імператора Константина I, знаний церковний історик Євсей Кесарійський³, а також східноримський історик Сократ Схоластик⁴ відзначали факт участі в засіданнях Нікейського Собору *єпископа готів* — Феофіла Готського. Церковно-історичною традицією він і досі розглядається як перший готський ієрарх — предтеча майбутньої *Готської митрополії*. Ряд авторитетних дослідників припускають, начебто ставка Феофіла на той час розташовувалася саме в межах Дакії⁵.

Феофіл обіймав сан готського єпископа впродовж 325–341 рр. На зміну Феофілу прийшов Вульфїла⁶. Його тривале єпископство (341–383) асоціюється з переходом значної частини готських християн в аріанську ересь, котра відкидала ортодоксальне вчення про Святу Трійцю.

Готська спільнота Дакії, як і прилеглих теренів, розділилася на декілька ворогуючих партій. Значна частина готських прибульців трималася старої *вотаністичної* віри⁷. Їм протистояли християни аріанського спрямування, орієнтовані на Вульфїлу. З іншого боку, залишки дако-римських поселенців трималися християнської ортодоксії. З огляду на подальше церковне передання про Микиту Готського, то християнську ортодоксію споводувала також певна кількість самих готів.

Релігійна неоднорідність Готської Дакії відображала ті ж процеси, що охопили цілу Римську імперію в останні роки правління Константина I Святого та особливо маніфестували за імператорства його сина — Констанція II (337–361). Зауважу: цілком доречно титулувати цього імператора саме Констанцієм II *Аріанином*, так як значна частина його імператорства присвячувалася змаганням з ортодоксально-християнськими кліриками. Так, на особливу увагу істориків і богословів заслуговує багатолітнє протистояння імператора Констанція та Александрійського митрополита Афанасія Великого⁸. Зрештою, політична перемога ортодоксального християнства стала остаточною тільки після публікації імператором Феодосієм I (379–395) тексту Фессалонікійського Едикту⁹, що наділив ортодоксію домінуючим суспільно-політичним положенням. До того часу аріанство зберігало велике значення в політичному, інтелектуальному, соціально-економічному вимірах імперського життя.

¹ Авреліан, на підставі рішення Римського Сенату, в подальшому титулувався «Величним Дакійським» і «Величним Карпатським».

² Ймовірно, на початку 170-х рр. — за імператорства Марка Аврелія.

³ Роки життя: бл. 265–340.

⁴ Роки життя: бл. 380–440.

⁵ Ймовірною видається також гіпотеза про розташування ставки в Добруджі («Малій Скіфії»).

⁶ Автор готської абетки і перекладач Біблії готською мовою.

⁷ Маю на увазі вірування, пов'язані з Одіном.

⁸ Роки життя: бл. 295–373.

⁹ 24 лютого 380 р.

Готи в імперських колізіях IV–V ст.

Внутрішня фрагментація готського суспільства спровокувала низку нових вторгнень у межі римських провінцій. До прикладу, в 365–366 рр. вестготи активно підтримали збройний заколот узурпатора Прокопія. Їхні контингенти рушили в глибоку балканську Фракію.

На той час Римська імперія управлялася двома братами — Валентиніаном I (364–375) і Валентом II (364–378). В 364 р. вони спільно провели адміністративно-територіальну реформу, відповідно до якої на мапі з'явилися Східна і Західна частини Римської імперії — не окремі держави, а лише адміністративні одиниці в складі єдиного політико-правового організму. В цій системі, що продовжувала функціонувати і після 395 р., землі Верхньої та Нижньої Дакії розглядалися як потенційно східноримські провінції¹.

Родич загиблого у перському поході імператора Юліана Відступника (361–363) на ім'я Прокопій, опираючись на опозиційні кола аристократії², виступив проти політичного курсу двох братів і спромігся захопити босфорську столицю Імперії — Константинополь. Пізніше безталанного узурпатора було розбито, але готські бранці законного імператора Валента II виявилися предметом іншої конфліктної ситуації — протистояння амбіцій вестготського вождя Атанаріха (363–382).

У 367–369 рр. Валент II організував превентивну військову кампанію проти вестготів. Одним із гасел війни артикулювалося відновлення *історичного права* на пряме римське управління Дакією. Влітку 367 р. Валент II вжив заходів щодо поновлення римської адміністрації щонайменше у Нижній Дакії. Навесні 369 р. імператор особисто очолив військовий похід у Бессарабію. Римські

підрозділи здійснювали активні наступальні дії в Пруто-Дністровському міждержав'ї. Цікаво, що зустріч передових підрозділів імператора з дружинами остготів могла пройти порівняно мирно — у першому півріччі 369 р. Валент II уклав окрему угоду про надання *федератського* статусу остготам³.

Конфлікт Валента II з Атанаріхом так само розв'язався мирною угодою в 369 р. Вестготи тоді здобули підтвердження своїх *федератських* прав у кордонах колишньої Дакії. Однак, гіпотеза про укладення імператором Валентом II двох окремих угод⁴ посилює стару історіографічну тезу про наявність системних суперечностей у готському середовищі. Як наслідок, упродовж 370–376 рр. готські володіння Оюму та Дакії впали жертвою двох негативних чинників — спочатку відкритої громадянської війни між християнами та язичниками, а згодом ще й зовнішнього вторгнення кочовиків-гунів. Принципова деталь: гунни в своєму нападі на готів скористалися допомогою давніх готських підданців — іраномовних племен росомонів, а також, ймовірно, слов'ян⁵.

Гунська навала зрушила чергову хвилю великого переселення. Разом із гунами, вглиб Готського Оюму рухалися не тільки росомони й іранські племена, але також слов'яни з теренів Північної України. Після загибелі Германаріха значна частина остготів визнала зверхність гунських каганів, але вестготи переважно мігрували на римський берег Дунаю. Восени 376 р. більше 40 тис. вестготів на чолі з вождем Фрітігерном отримали від Валента II статус федератів із правом поселення в Малій Скіфії.

Організаційні проблеми вестготського переселення коштували Валенту II життя.

³ Можна припустити, що прославлений легендами остготський конунг Оюму *Германаріх* (бл. 350–376) формально титулювався ще й зверхником римських федератів.

⁴ Договорів із остготами Германаріха та вестготами Атанаріха

⁵ Алани підтримали остготські сили Германаріха та в 376 р. допомагали вестготам.

¹ Тобто сфера адміністрування не Західної, а саме Східної Римської імперії.

² Аристократії, невдоволеної принизливими умовами ірано-римського Нісібського миру 363 р.

9 серпня 378 р. імператор загинув під час Адріанопольської битви з повсталими дружинниками Фрітігерна. Готські погроми Мезії та Фракії тривали аж до 381 р., коли новому східноримському імператору Феодосію I все ж вдалося домовитися з бунтівними *федератами*.

3 жовтня 382 р., вже після II Вселенського Церковного Собору в Константинополі (381), імператор Феодосій I пожалував вестготам оновлений *федератський* статус із правом поселення на імперському правобережжі Дунаю. Трохи пізніше Імперія визнала готським зверхником Аларіха (382–410) з династії Балтів. Почався кардинально новий етап вестготської історії, кульмінацією якого стало отримання від західноримського імператора Гонорія (395–423) режиму *foedus* із правом заснування власного королівства (*regnum*) з центром в аквітанській Тулузі. Аж до моменту мусульманського завоювання Іспанії (711–714), вестготи перетворилися на впливовий етнополітичний чинник західноєвропейської історії.

Що стосується остготів, то вони потрапили під гунський диктат і були змушені покинути терени Оюму. Ареал Черняхівської культури II–V ст. став простором слов'янської колонізації.

На початку V ст. остготи перемістилися в Західну Дакію (Трансильванію). Там колишні мешканці Оюму стали важливою складовою гунського союзного війська. В 451–452 рр. остготи брали активну участь в походах Аттіли (434–453) на західні провінції Римської імперії. Проте, після смерті гунського зверхника, остготи та споріднені гепіди виступили під орудою Ардаріха проти вчорашніх зверхників. У битві на річці Недао (454) гуні зазнали нищівної поразки. Їхні залишки відкочували у Північно-Західне Причорномор'я, де розділилися на орди утригурів і кутригурів. Натомість гепіди взяли під контроль Західну Дакію, тоді як остготи підкорили собі степову Паннонію. В 455 р. обидва племені (остготи і гепіди) отримали від східноримського імператора Маркіана (450–457) правовий режим

lex foedus із правом управління цими колишніми римськими провінціями.

Королівство остготів у Паннонії зберігало стабільні відносини зі Східною Римською імперією до 472 р., коли значна частина готських дружинників вирішила мігрувати в Македонію та Фракію. Швидше за все, хвиля остготського переселення відображала традиційну тактику *нагадування про себе* римським імператорам¹. У цьому контексті, вона виявилася вдалою та призвела до поселення остготів на Балканах під орудою Теодоріха Великого (474–526). В 483–484 рр. Теодоріх досяг найвищих посад у імперській військовій ієрархії, став головнокомандувачем, патрицієм і консулом Римської імперії, а в 487 р. уклав із імператором Зеноном (476–491) договір про поселення остготів на теренах Італії². Міграція остготів тепер уже на Апеннінський півострів відбулася впродовж 489–493 рр. і завершилася встановленням там могутнього королівства, формально підвладного офіційному Константинополю. Однак, драматична історія Остготського королівства Італії (493–552) — предмет для зовсім іншої розмови.

Статус та історична роль *федератів*

Досліджувати та оцінювати *Pax Romana* поза його співжиттям із зоною *Barbaricum* цілковито некоректно. На сьогодні доведено, що Римська імперія, як за *принципату*, так і за *домінату*, була справді федеративною як за критерієм державно-правового устрою, так і за суспільно-політичним духом, оскільки не просто охоплювала сотні різноманітних племен і народів, але й створювала належні соціально-культурні умови для їхньої міксації, взаємного збагачення. Імператорський Рим, наповнений неоднорідними етнічними, релігійними, економічними елементами,

¹ Нижче про цю тактику йтиметься в зв'язку з походом русів на Константинополь у 860 р.

² Паннонія мала так само зберігатися під остготським «федератським» контролем.

ніколи не мав змоги розбудовувати унітарну централізовану державу. Постійно проголошуючи свою республіканську сутність¹, Римська імперія акцентувала відкритість для нових учасників політичного проекту, демонструвала гнучкість у формах і методах організації римського володарювання на щойно підпорядкованих територіях. *Імперія формувалася та розвивалася як федерація* провінцій², міст³, клієнтських «царств»⁴ і федератських племінних утворень⁵.

Хоча в науковій літературі прийнято передавати конотацію поняття «федерати» (*foederati*) як «союзники», але спектр його значень був набагато ширшим і підкреслював факт публічно-правової залежності подібних «федератів-союзників» від влади не тільки римського імператора, але й «Римського Народу». Відповідно, я вбачаю коректну форму тлумачення латинського терміна *foederati* як насамперед *військовозобов'язаних підданих Імперії* без громадянського статусу.

Звісно, поняття *федератство* має республіканську генезу. Воно зародилося в надрах давньоримської цивільно-правової традиції. Адже від самого початку, соціально-економічні відносини у Римі рухалися по лінії інституціоналізації *патронату-клієнтели*. Скажімо, *право патронату* означало, що певний заможний або авторитетний громадянин здобував законну можливість впливати на життя і трудову діяльність інших громадян, надаючи їм обумовлену допомогу та розраховуючи на вірність⁶ і підтримку в площині публічного життя (до прикладу, на виборах). *Право клієнтели*, в свою чергу, передбачало законну можливість

будь-якого римського громадянина⁷ отримувати сприяння та протекцію від впливової особи з громадянським статусом, гарантуючи у відповідь повну публічну лояльність. Клієнти могли доволі жорстко відстоювати інтереси своїх патронів, утворювали патронам почет, супроводжували їх на вулицях, а також складали наближене коло відомих політиків⁸.

Патрон-клієнтські відносини, хоча і формувалися як інститут римського цивільного права (*ius privatum*), але в процесі свого розвитку закономірно еволюціонували до рівня державного життя (*ius publicum*). Отже, система *патронат-клієнтела* впродовж IV–III ст. до н.е. переросла приватно-правовий рівень та перетворилася на дієвий інститут публічного права. Вже в 338 р. до н.е. *Місто Рим*⁹ встановило офіційний патронат над містом Капуя в Кампанії. Від того моменту Римська Республіка представляла союз полісів і окремих племінних володінь під *міським патронатом* Рима. Доречно навіть говорити про середземноморську державність IV–I ст. до н.е. у форматі Римського патронатного союзу.

Публічно-правовий інститут патронату-клієнтели гарантував право Рима впливати на життя підпорядкованих клієнтських міст і політичних утворень. При цьому, всі такі клієнти зобов'язувалися координувати з Римом зовнішню політику, але залишалися відносно самостійними у проведенні внутрішньополітичних курсів¹⁰. Доказом такої відносної

¹ Імператорський Рим ніколи не ідентифікував себе «монархією», послідовно відстоюючи ідею консервації республіканської форми державного правління.

² За часів принципату всі провінції поділялися на прямо підпорядковані Сенату і прямо підпорядковані імператору.

³ До прикладу, грецьких полісів.

⁴ До прикладу, Великої Вірменії або Лазики.

⁵ До прикладу, Готії.

⁶ Важливий для римського права термін — *Fides*.

⁷ В подальшому бути римським громадянином виявилось не обов'язково для того, щоб користуватися патронатом римлянина. Зокрема, римські політики і багатії досить часто здійснювали патронат над громадянами інших міст Італії, Греції, Сирії, Єгипту тощо.

⁸ Вкупі з довіреними рабами та вільновідпущениками.

⁹ Офіційна назва — *Urbs Roma*.

¹⁰ Найголовнішою вимогою римлян, як за республіканських, так і за імператорських часів, було декларативне визнання клієнтами своєї підпорядкованості «Римському Народові» (*Populi Romani*) та його інтересам. У деяких випадках римське володарювання обмежувалося тільки такою декларацією, хоча переважно Рим усе ж зобов'язував клієнтські утворення надавати дієву підтримку своїм масштабним військовим кампаніям.

свободи залишається якраз множинність громадянських статусів, коли всі великі міста продовжували послуговуватися локальними громадянствами. Відтак, римське громадянство, хоча і визнавалося найпрестижнішим у пізній республіці та ранній Імперії, але вважалося тільки одним із багатьох громадянств¹.

Федератство стало одним із юридичних різновидів інституту клієнтели. Воно також відображало публічно-правову трансформацію початково цивілістичних відносин патронату-клієнтели. В умовах імперських режимів *принципату* та *домінату* «федератство» здобувалося шляхом пожалування римським імператором відповідного статусу конкретному політичному утворенню (пердусім варварському племені)².

Очевидно, що конституюваний на основні античних відносин *патронату-клієнтели* режим *foedus*, як і похідний статус *foederati*, виявився першоелементом, з якого постали сучасні уявлення про *федерацію* як форму державного устрою. Сама по собі угода *lex foedus* прилучала варварське плем'я до складу Римської імперії, але не робила територію племінного розселення імперською провінцією. Для федератів реалізовувалася публічно-правова формула — *піддані та військовозобов'язані, але не громадяни* — на підставі якої вони користувалися достатньою внутрішньополітичною свободою. Подібну схему можна сміливо порівняти зі середньовічною політико-правовою системою *сюзеренітету-васалітету*, в якій головним обов'язком васала, підпорядкованого сюзеренові, вважалася вірність сюзеренові³ та своєчасне надання військової підтримки в повному обсязі. При цьому, не треба забувати, що правові механізми та ключові інститути,

покладені у фундамент *сюзеренітету-васалітету*, слугували всього лише світоглядним продовженням римсько-імперської практики *патронату-клієнтели* та, зокрема, її федератського прояву.

Відповідно, певне варварське плем'я, котре раніше не входило в орбіту греко-римської цивілізації (*Civilitas*), визнавало себе підвизнім владі римського імператора і приймало патронат «Римського Народу» (*Populi Romani*). Втім, незважаючи на юридичний факт підпорядкування Риму, подібне плем'я варварів не набувало прав і обов'язків римського громадянства (*Status Civitas*). У цьому і полягав політико-правовий зміст *lex foedus*.

Третій шлях в історіографії? Візантинізм і політогенез Русі

Місце готів у Подніпров'ї впродовж V–VI ст. зайняли слов'янські племена склавинів і антів. Враховуючи масштаби надання федератського статусу іншим варварським племенам, не викликає сумнівів можливість укладення відповідних угод між римськими імператорами та окремими слов'янськими об'єднаннями, що виникли на руїнах готських поселень Черняхівської культури. Скажімо, анти неодноразово долучалися до східноримських військових акцій саме на правах «федератів». У свою чергу, імператор Юстиніан I користувався церемоніальним доповненням «Антський» до свого повного титулу⁴. З юридичної точки зору, це свідчить про усвідомлення візантійськими правлячими колами підпорядкованого становища антів. Однак, феномен візантійсько-антської комунікації так само підтверджує існування політичних інститутів у слов'янському середовищі задовго

¹ Ця ідея множинності громадянств жодним чином не суперечила юридизації множинності підданств, покладеній в основу правового режиму *lex foedus*.

² Важливо, що імператорське пожалування мало договірну юридичну природу. Укладалася угода про *foedus* між імператором і племенем.

³ Латиную — *Fidelitas seniori*.

⁴ Повний титул Юстиніана I Великого (527–565): «Імператор Цезар Флавій Юстиніан Домінос Алеманський, Готський, Франкський, Германський, Антський, Аланський, Вандалський, Африканський».

до прибуття скандинавських вікінгів¹. Крім того, і склавини, і анти, отримали не меншу від готської змогу впливати на політичний курс Східної Римської імперії, оскільки скористалися низкою вигідних моментів для масової колонізації дунайських і балканських провінцій.

Інша річ, що на територіях старого готського Оюму (в Подніпров'ї) упродовж VII–VIII ст. сконцентрувалися ті племена слов'ян, які не заважали мігрувати на південь чи не змогли цього зробити внаслідок переміщення степовиків-аварів та їхніх союзників. Саме вони потрапили в ареал норманських походів VIII–IX ст. як другої хвилі германської експансії із Південної Швеції у Подніпров'я. Вони ж і склали основу населення контрольованого норманськими зверхниками Київського князівства IX–X ст., котре ввійшло в політичну орбіту середньовічної Візантії на правах значущого партнера.

Хоча слов'янство в різних формах спричинилося до формування грандіозного за своїм духовним наповненням і культурним розмаїттям *візантійського спадку*, цей факт слов'янської участі залишається абсолютно периферійним для історіографічних дискусій між *германістами* й *автохтонниками*. Подібна недооцінка військового, культурного, економічного, політичного значення Східної Римської імперії на етапі раннього середньовіччя та, окремо, недооцінка римсько-імперського впливу на культурогенез усіх новітніх східноєвропейських держав², призводять до небажаної *провінціалізації*³ пануючих оцінок та інтерпретацій.

Зрештою, самі постановки наукових проблем, як і винесені на широкий загальний дискусійний положення, часто страждають однобокістю та фактографічною непевністю.

Від XVIII ст., стараннями кенігсберзького пруссака-академіка Готліба Зігфріда Баєра (1694–1738) та київського богослова-філософа Феофана Прокоповича (1681–1736), всі без виключення східноєвропейські історіографічні традиції потрапили в пастку ідеологічного поєдинку «норманістів» і «антинорманістів».

Так, академік Г.З. Баєр уперше висунув припущення про запозичення форм германського політичного ладу слов'янськими племенами впродовж VIII–X ст. Він наголосив, що германці відігравали провідну роль у політичній, культурній, економічній історії слов'янства. При цьому, незважаючи на відносну простоту суджень, академік Баєр усе ж користувався солідною джерельною базою та відзначав неможливість студіювання слов'янської історії без опори на класичні греко-римські та візантійські джерела.

«Норманська теорія» пояснює зародження київської державності (історіографічної «Київської Русі») твердженням про опанування скандинавськими вікінгами головних факторій та укріплень вздовж торговельного шляху *із варягів у греки*. Останній з'єднував Південну Швецію із Києвом, а Київ зі столицею Східної Римської імперії — Константинополем. Отже, на думку норманістів, Київське князівство було прямим продуктом підкорення войовничими норманськими дружинниками низки слов'янських племен, які проживали понад течіями торговельно придатних річкових артерій.

На противагу «норманістам», прихильники «автохтонної теорії» вбачають причини постання Київського князівства чи то в прагненні східнослов'янських племен до політичної консолідації, чи то в необхідності протистояння реальним або уявним ворожим навалям, чи то в банальному продовженні Династією

¹ «Норманів» або ж «варягів» (на візантійський лад).

² У тому числі маю на увазі також ті країни Східної Європи, котрі намагаються історіографічно та ідеологічно позбутися власної східної ідентичності на користь міфологем про «*Центрально-Східну Європу*» (німецькою — *Ostmitteleuropa*). Треба віддати належне, що такі міфологеми зародилися в надрах германістичної історіографії XIX ст., міцно пов'язаної з ідеями пангерманізму і германського метанационалізму.

³ У поганому сенсі цього поняття.

Рюриковичів ефемерних традицій попередніх княжих родів східних слов'ян¹. У будь-якому разі, «норманісти» все ж пробують опиратися (хоча і не завжди вдало) на джерельну базу в порівнянні з археологічними знахідками, тоді як «автохтонники» частіше за все оперують патріотичними емоціями, що слугують доволі хитким фундаментом для археологічних і мовознавчих інтерпретацій.

Звісно, модерне протистояння «норманізму / антинорманізму» стосується інтерпретації подій IX–X ст. та висвітлює кардинально відмінні погляди на підстави зародження *династичної політиї Рюриковичів*². Здавалося, який може бути тут зв'язок зі значно давнішими процесами колонізації українських земель готами в II–IV ст.? А втім, структурна подібність унаочнюється, якщо поглянути на політичну історію Східної Європи під якісно іншим кутом зору — римсько-візантійським³. У такому контексті, поборювання «норманістів» і «автохтонників» втрачають традиційний заідеологізований сенс. Відтак, звичка, успадкована сучасниками від попередників XIX–XX ст. — шукати чи спростовувати «норманське коріння» Київської Русі — могла би стати несуттєвою для політико-правових інтерпретацій київсько-руської минувшини, за умови коректної розробки «візантиністичної теорії».

Я не закликаю шукати пояснення геть усіх напрямків і векторів суспільно-політич-

ного життя середньовічної політиї Княжого Києва у вказівках або нормах, які надходили з геополітичного «центру» — Візантії. Навпаки, Київське князівство, як і всі інші східноєвропейські політичні утворення, асоційовані з офіційним Константинополем, виступало умовно самостійною організацією, проводило активну міжнародну дипломатію, часом навіть конфліктувало з візантійськими урядовцями. Однак, усі ці обставини не скасовують декількох «залізних» фактів, які мають значення для політогенезу і культурогенезу Русі:

1) вперше активність племені *русів* фіксується у 860 р. саме в зв'язку з руським походом на Константинополь;

2) Константинопольський патріарх Фотій акцентував факт християнізації войовничих *русів* і входження Київщини в політико-правову систему Східної Римської імперії бл. 866–867 рр.;

3) хрещення за часів Фотія асоціюється з діяльністю тодішнього київського князя Аскольда, а також хронологічно співвідноситься з паралельними процесами християнізації двох сфер візантійського впливу — Великої Моравії і Дунайської Болгарії;

4) візити київської княгині Ольги до Константинополя (957, 960) передували військовій кампанії *русів* (у союзі з печенігами) супроти Хозарського каганату, котра, в свою чергу, призвела до повної ліквідації Хозарії (965 р.), що дуже допомогло Візантії;

5) повторне Володимирове хрещення Києва у 988 р. супроводжувалося надзвичайним посиленням церковного і політичного впливу Візантії.

Візантійський дискурс Аскольдової Русі

Афілійована літописною традицією з Києвом спільнота *русів* уперше постала активним військово-політичним гравцем під час морського набігу на Константинополь у 860 р. Безпосереднім свідком тих подій виступав

¹ Зокрема, традиції міфічних князів із «Династії Києвичів». Скажімо, антинорманіст Михайло Брайчевський із усією серйозністю розглядав напівлегендарного Аскольда (858–882) ймовірним представником цієї давньої династії.

² Історіографічне поняття «*Київська Русь*» насправді конституювалося як «*Руська земля*» — державно-політичне утворення (грецькою — «політія»), населення котрого ідентифікувало себе із розгалуженим сімейством Рюриковичів. Останні ж визначали «*Руську землю*» своєю *родинною вотчиною*.

³ До речі, чинник римсько-візантійського впливу як сенсотворчого і змістотворчого в українській історії, все рівно реконструюється через призму дослідження спершу готської (II–IV ст.), а згодом норманської (VIII–XI ст.) присутності.

знаменитий Константинопольський патріарх Фотій (858–867). Окремі джерела свідчать про ймовірність здійснення русами ще однієї атаки на Принцеві острови в Мармуровому морі (863), а також про загибель чергової руської флотилії у вирі морської бурі (866). Враховуючи, що всі ці недружні акції завершилися укладенням угоди поміж русами князя Аскольда та офіційним Константинополем на чолі з імператором Михайлом III (856–867), то перед нами постає доволі неоднозначна картина *пошуку* руськими дружинниками способів формалізації контактів зі Східною Римською імперією¹.

Близько 866–867 рр. Київське князівство на чолі з Аскольдом стало об'єктом церковної євангелізаційної місії Константинополя. Князя верхівка Києва прийняла хрещення від емісарів патріарха Фотія. Враховуючи, що впродовж 863–867 рр. єдину Християнську Церкву підривала так звана *Фотієва схизма*², то *Аскольдове хрещення* набуває рис свідомого вибору руських правителів на користь східноримського соціокультурного дискурсу.

Важливо, що християнізаційна акція часів Аскольда супроводжувалася прийняттям у Києві візантійського архієпископа³. В той самий момент місіонер Кирило Філософ та його сподвижник Мефодій займалися християнізацією (862–867 рр.) Великої Моравії⁴.

Варто підкреслити, що у 862–863 рр. християнізувалися розмаїті слов'янські

племена Великої Моравії (зокрема, словени-паннонці). Того ж таки 862 р. прийняв Святе Хрещення болгарський каган-князь Борис I (852–889). У 867 р. завершився тривалий процес християнізації сербів. Тобто *Аскольдове хрещення* стало закономірним елементом конститування цілого поясу союзницьких для східних римлян політичних утворень на північному та північно-східному кордоні Імперії.

Однак, незважаючи на успіхи киянина Аскольда, період *доволодимирової Русі* більше відзначений утвердженням «норманської династії» спочатку в Ладозі, а потім її експансією на південь. Для захоплення контролю над Подніпров'ям, ладозьким норманам треба було позбутися київського візантійського лобі. Тож протидію провізантійській верхівці русів нормани організували за сприяння Хозарського каганату, що зумовило тимчасову зміну зовнішньополітичної орієнтації Княжого Києва.

До речі, чинник норманізації Ладожчини відзначав антинорманіст Михайло Брайчевський. При цьому, серед істориків прийнято асоціювати експансію вікінгів у країни Західної Європи із міграціями датчан і норвежців, тоді як торговельні факторії Східної Європи перебували під пильним контролем шведів⁵. А втім, десятиліття шведської монополії не завадили Роріку Датському заснувати Новгород бл. 873 р.⁶

Оскільки Рорік-Рюрик носив високий північногерманський статус *конунга*, то слов'янізована передача цього скандинавського терміна як *князь* не викликає принципових застережень. Зрештою, запозичення германської правлячої титулатури тривалий час вважалося одним із аргументів на користь «норманської теорії». Проте, з урахуванням факту

¹ Звертаю увагу на очевидні аналогії з поведінкою політичних попередників русів – готів. Вони також домагалися *федератських* угод із імператорами шляхом військових демонстрацій і походів на римські провінції.

² Фотієва схизма серйозно поглибила існуюче політичне відчуження між італійським Римом і Константинополем.

³ Факт християнізації русів у своїй документальній спадщині відзначав і сам Фотій.

⁴ Саме у 863 р. вони розробили слов'янську азбуку. Ймовірно, Кирило Філософ був автором глаголиці з 38 знаків.

⁵ Не треба забувати, що поняття «датчани», «норвежці» та «шведи» стосовно доби вікінгів мають швидше політико-географічний, аніж етнокультурний зміст.

⁶ Мається на увазі літописний Рюрик, який контролював Ладожчину в 870–879 рр.

готсько-слов'янських контактів ще в 200–400-х рр., така рецепція могла відбутися набагато раніше.

Коли ж у 882 р. нормансько-словенсько-кривичські дружини на чолі з конунгом-князем Олегом (882–912) знищили Аскольда та захопили Київ, то ця акція безперечно мала три ключові наслідки:

- 1) відрив Києва від союзу зі Східною Римською імперією;
- 2) припинення дружніх стосунків, при-таманних Аскольдовим часам, із угорською ордою¹;
- 3) зближення шведських факторій Київщини з Хозарським каганатом і участь варязько-руських дружин у військових випавах Хозарії.

Маневри Ольги та Святослава

Незважаючи на всі обставини *перевороту 882 року*, візантійськими джерелами не фіксується припинення функціонування окремого єпископства в Києві. На особливу увагу заслуговує продовження функціонування Свято-Іллінської церкви², котра вже в середині X ст. вважалася давньою та визначною спорудою. Це свідчить, що в правлячих колах Києва (безсумнівно норманських) продовжувала існувати доволі могутня *провізантійська партія*, завдяки якій уможливився радикальний розворот зовнішньої політики Київського князівства за часів княгині Ольги (945–960)³. Загальноприйнятою вважається теза,

підтверджена візантійцями, нібито княгиня Ольга побувала в самому Константинополі з паломницьким і дипломатичним візитом. Цікаво, що визначний український історик синтетичного спрямування Володимир Пархоменко (1880–1942) ввів до наукового обігу гіпотезу про ймовірність двох подорожей київської княгині у Царгород⁴.

З огляду на позицію тодішнього імператора Константина VII Багрянородного (913–959) і на зовнішньополітичний курс його сина Романа II (959–963), в 957 р. Київське князівство поновило союзницькі відносини з офіційним Константинополем. Далі київські русичі, спільно з печенігами⁵ та самими *ромеями* (тобто візантійцями⁶), провели низку військових кампаній супроти Хозарського каганату. Довершене князем Святославом Ігоровичем (960–972) знищення волзької столиці хозар⁷ цілком відповідало геополітичним інтересам Візантійської імперії.

У системі східноримського політико-правового світогляду, Хозарський каганат вважався *відступницькою політиєю*, оскільки порушив умови союзницької угоди. Зародження Хозарського каганату, як і цілої низки кочівницьких каганатів Східної Європи VI–VII ст., відбувалося в межах цілісної зовнішньополітичної стратегії Східної Римської імперії⁸. Цю стратегію почав розробляти ще імператор Юстиніан Великий (527–565), але найголовніші її риси

¹ Внаслідок недружелюбних дій новоявлених київських вікінгів, мадярські племена полишили свої кочовища в Українському Лісостепу й рушили через Дакію в Паннонію, де «віднайшли батьківщину» (894–896 рр.).

² Сьогодні Свято-Іллінська церква на Подолі складається з церкви часів козацького бароко (1692 р.), брами та дзвіниці (1755 р.). Швидше за все, поблизу цього храму князь Володимир Святославич провів знаменитий літописний обряд хрещення киян у 988 р.

³ Від підпорядкування київських норманів недружній візантійцям Хозарії до реставрації формальної зверхності Східної Римської імперії.

⁴ Пархоменко відносив подорожі Ольги в Константинополь до 957 та 960 рр. Цю гіпотезу сприйняв і використовував у подальших наукових працях британський візантиніст Дмитро Оболенський (1918–2001).

⁵ Печеніги так само були союзниками Східної Римської імперії.

⁶ *Ромеї* (*Ῥωμαῖοι*) — дослівно «римляни» грецькою мовою. Цікаво, що до наших днів приазовські греки (нащадки греків, переселених в середині XIX ст. з Криму) називають себе *румеями* чи *ромеями*.

⁷ Святослав захопив і повністю знищив столичний Ітиль в 965 р.

⁸ 558–559 рр. — угода про пожалування імператором Юстиніаном союзницького статусу аварам буквально спричинила заснування Аварського каганату (558–805).

оформилися за Юстина II (565–578) та особливо Іраклія Великого (610–641). До речі, Іраклій Великий спирався на військову допомогу хозарської кінноти під час епохальної війни з Іраном (602–628). Відповідно, хозари мали спеціальний юридичний союзницький статус у системі римського права. Надалі Хозарія виступала однією з буферних зон, боронячи візантійську Надчорноморщину від проникнення мусульман.

Усе змінилося близько 800–810 рр., коли хозарська верхівка прийняла нову для неї віру — юдаїзм. Парадоксальний тюрко-юдейський симбіоз на степових просторах Поволжя, Подоння і Кубані утверджувався в майже півстолітній кривавій громадянській війні. Внутрішній хозарський конфлікт закономірно не обходився без візантійських або ісламських втручань. В результаті поразки старого тюрко-хозарського ладу розгорнулися радикальні гоніння на християнські спільноти (зокрема, кримські). Зрозуміло, що відносини Хозарії з Константинополем упродовж 850–965 рр. були переважно ворожими.

Знищення Хозарії дружинами Святослава Ігоровича перетворювало русів у візантійських очак в найголовнішого військового, політичного та економічного союзника на теренах Північного Причорномор'я. В подальшому візантійські зверхники неодноразово послуговувалися контингентами союзних русів у війнах із мусульманами, а також у внутрішніх конфліктах. Так, на межі 967/968 рр. Святослав прийняв східноримське посольство під орудою *патриція Калокіра*. Імператор Никифор Фока (963–969)

надіслав його до Києва, щоб заручитися руською військовою підтримкою проти дунайських болгар¹.

Цікаво, що патрицій Калокір вмовив Святослава підтримати його власні претензії на східноримське імператорство. В обмін, бунтівник обіцяв київському князю право зверхності над теренами Дунайської Болгарії. Святослав прийняв таємну пропозицію Калокіра та спочатку виступив на допомогу законному імператору Никифору Фоці. Розбивши болгар і зруйнувавши їхнє «царство», київський князь виконав формальні зобов'язання перед офіційним Константинополем, але відступати з Подунав'я та припинити окупацію Болгарії відмовився². Вже наступного 969 р. київський зверхник відкрито підтримував патриція Калокіра й атакував східноримські контингенти. Війна тривала до 971 р., коли Святослав зазнав катастрофічної поразки під Доростолом від нового імператора Іоанна Цимісхія (969–976).

Після доростольського примирення, залишки дружини Святослава отримали право повернутися до Києва, але по дорозі додому потрапили в печенізьке оточення³. Після декількох спроб обійти печенізькі засідки князь Святослав загинув у бою (972 р.). Що ж стосується безталанного бунтівника Калокіра, то він потрапив до рук Іоанна та, швидше за все, був страчений.

З огляду на все сказане, *чинник перемоги* Київського князівства Ольги і Святослава над юдаїзованою хозарською верхівкою, мав надзвичайно вагоме значення для відновлення східноримських *імперських позицій* у Північно-Східному Причорномор'ї. Ось чому, незважаючи на серію прикрих ексцесів у відносинах поміж князем Святославом та імператорами Никифором Фокою й Іоанном

567–568 рр. — процес федератизації (надання союзницького статусу) західнотюркській орді під орудою Істемі-джабгу.

588 р. — угода про стратегічну військову співпрацю між Тюркським каганатом та Східною Римською імперією за посередництва грузинського правителя Гуарама Багратида.

620–650-ті рр. — формування системи союзницьких угод Імперії із Хозарським каганатом як уламком Західного Тюркського каганату.

¹ Цей крок Никифора Фоки вкотре доводить реальність укладення офіційної угоди між Константинополем і Києвом за княжіння Ольги та підкреслює факт визнання чинності цієї угоди її онуком Святославом.

² Таким і був план змови Калокіра зі Святославом.

³ На дніпровських порогах.

Цимісієм, його наступник Ярополк Святославич (972–978) користувався всебічною підтримкою Константинополя¹.

Візантійський сюзеренітет X–XI ст.

У 978 р. молодший син Святослава Володимир силоміць захопив княжий стіл Києва (978–1015). Ця подія, як і норманський переворот 882 р., мала в історії контактів із Константинополем двояке значення — новий князь пройшов через опозицію провізантійській партії до успішного головування над нею².

Спершу Володимир Святославич поводив себе як радикальний супротивник усіх досягнень Ольги та особливо свого старшого брата Ярополка Святославича. Його становище тривалий час залишалося хитким і потребувало певних гарантій. Відтак, у 980-х рр. Володимир поновив комунікацію з візантійськими чиновниками. На той момент східноримським імператором був Василій II Болгаробійця (976–1025), котрий і сам потребував допомоги в протистоянні внутрішнім ворогам. Швидше за все, похід Володимира на Херсонес Таврійський, оспіваний у церковних легендах і літописах, мав на меті підтримку законного імператора, а не конфронтацію з Візантією. Як наслідок, у 988 р. відбулося остаточне *Володимирове хрещення* Київського князівства, що супроводжувалося також одруженням князя на рідній сестрі візантійського імператора — Анні Багрянородній³.

Хрещення 988 р. стало додатковою демонстрацією лояльності Східній Римській імперії з боку Володимира Святославича. Здобувши руку порфіронародженої Анни⁴, князь Володимир активно допомагав Василю II військовими контингентами. Зокрема, 6 тис. русичів посприяли визначній перемозі Василя II над бунтівним самопроголошеним «імператором» Вардою Фокою Молодшим⁵. Сталося це 13 квітня 989 р. у битві при Абідосі. Також підрозділи київських русичів спрямовувалися Володимиром у Дакію і Фракію⁶ задля упокорення чергового повстання болгар.

Історики доволі одноставні в оцінці подальшої політики Володимира Святославича щодо Візантії. Його курс видається, кажучи м'яко, вкрай парадоксальним і дуалістичним.

З одного боку, він зробив крок, спрямований на посилення та утвердження своєї персональної влади над обширними теренами Східної Європи — від дністровських рубежів римської Дакії до нижнього Подоння й волзького гирла, де стикалися інтереси тюрко-хозар і Хорезму. Відтак, за середньовічним правовим мірилом, Володимир став підданцем Східної Римської імперії — її клієнтом і васалом. Про це свідчать не лише переміщення військових контингентів на допомогу Василю II за першою ж імператорською вимогою, але і повна згода князя з фактом запровадження абсолютної влади візантійського кліру в новоствореній церковно-адміністративній одиниці⁷.

З іншого боку, київський князь шукав можливості виходу з-під абсолютного церковного контролю Візантії, контактуючи з дунайськими болгарами. Враховуючи широкий спектр антиортодоксальних еретичних рухів, притаманних саме Дунайській Болгарії, Київська Русь перетворилася на об'єкт

¹ Деякі історики висловлювали припущення, що знищення Святослава печенігами (972) могло відбуватися за ініціативою київських християн. Дійсно, князь Святослав відзначився кривавими репресіями проти християн і зажив недоброї слави в окупованій Дунайській Болгарії. Після поразки від християнського східноримського війська, князь справді міг бажати зла доволі чисельній християнській громаді Києва. До того ж, повернення Святослава в стольний Київ загрожувало владним повноваженням його сина Ярополка Святославича (християнина).

² Святослав Ігорович здійснив зворотній політичний шлях.

³ Роки життя: 963–1011.

⁴ Не лише сестри чинного імператора, але й доньки імператора Романа II (959–963) і онуки імператора Константина VII Багрянородного (913–959).

⁵ Роки життя: бл. 940–989.

⁶ Того ж таки 989 р.

⁷ Київській митрополії Константинопольського патріархату.

духовної експансії богомільства¹. Зрештою, навіть символ віри у тексті «Повісті минулих літ» дещо відрізняється від звичного Нікейсько-Константинопольського — символу віри ортодоксально-кафолічного християнства.

Аналогічний дуалістичний напрямок у церковній політиці успадкував та навіть поживив син Володимира — князь Ярослав Мудрий (1019–1054). Йому належить ініціатива постановлення першого київського митрополита-русича Іларіона (бл. 1051–1054). Вочевидь, офіційний Константинополь протиставив ідеям Ярослава й Іларіона та, врешті-решт, домігся детронізації руського митрополита. Проте Іларіон встиг залишити нащадкам украй цікавий літературний взірць — «Слово про закон і благодать». На думку окремих дослідників, «Слово» Іларіона містило недвозначні аріанські натяки, розмежовувало «народи закону» і «народи благодаті». Цікаво, що князів Володимира Святославича і Ярослава Володимировича літератор-митрополит титулував «каганами нашими».

Візантійський вплив був доволі могутнім і на землях Чернігівщини, Тмуторокані, у Приазов'ї. Достатньо пригадати східноримську політичну орієнтацію Мстислава I Чернігівського², а також непересічну діяльність Олега Святославича, прозваного також *Гориславичем*. Упродовж 1083–1094 рр. князь Олег *Гориславич*, який претендував на цілу Чернігівщину, де-юре перебував у статусі намісника імператора Алексія I Комніна (1081–1118) в Тмуторокані.

* * *

Взагалі ж постать князя Олега — одна з найбільш загадкових у давньоруській історії. Олег Святославич *Гориславич* був спадкоємцем Святослава Ярославича — третього сина згаданого вище «кагана нашого», великого князя київського Ярослава Мудрого та шведської королівни Інгігерди. В порівнян-

ні з багатьма іншими родичами, Святославу Ярославичу пощастило. Принаймні він встиг «посидіти» на троні великого князя київського впродовж 1073–1076 рр. Що ж стосується його сина, то Олег *Гориславич* розпочав свою «кар'єру» в якості волинського князя (1073–1078), але в подальшій міжусобній боротьбі за право володіння Черніговом і Києвом зазнав поразки від нового київського князя Всеволода Ярославича (1078–1093).

Всеволод посприяв арешту Олега Святославича, здійсненому одним із хозарських угруповань. Ті, в свою чергу, примудрилися доставити опального волинського княжича у Візантію, де правив Никифор III Вотаніат (1078–1081). Олега помістили під варту на острові Родос. Три- або дворічний полон завершився, коли *Гориславича* звільнив новоспечений імператор Алексій I Комнін (1081–1118). Ось тут і починається справді найцікавіше, адже Алексій I привіз вчорашнього бранця-Рюриковича до Константинополя, де одружив на представниці знатного східноримського роду — Феофано Музалон. Вочевидь опальний претендент на київський престол здобув статус візантійського магістра, отримавши від імператора низку важливих військово-політичних завдань.

У 1083 р. Олег Святославич повернувся до Тмуторокані на чолі імператорського контингенту, визнав себе безпосереднім підданцем Східної Римської імперії та здобув від імператора титул *тмутороканського князя* (1083–1094). Користуючись правами візантійського емісара, князь Олег підтримував надзвичайно дружні відносини з половцями та мав від них неабияку допомогу в кривавій боротьбі за чернігівський княжий престол (1094–1097).

За підсумками Любецького з'їзду 1097 р., візантійський магістр Олег отримав у володіння Новгород-Сіверську землю (1097–1115), де і залишався князем до самої смерті. Олег Святославич став родоначальником чернігівсько-сіверської князівської династії Ольговичів, що протиставляла себе

¹ Богомільство — болгарська єресь, заснована на ідеалах павликіанства.

² Чернігівський князь упродовж 1024–1036 рр.

стольному Києву і відзначалася прагненням до повної політичної сепарації Чернігівщини.

Готські ремінісценції Київської Русі

Активна участь готського чинника в етногенезі східноєвропейських народностей, а також зростання рівня матеріального достатку підпорядкованих готам у II–IV ст. племен унаочнюється колосальним пластом артефактів, віднайдених археологами в ареалі Черняхівської культури. Крім того, русичі VIII–IX ст. успадкували від готів III–IV ст. маршрути для «трудоваї міграції», а також тактичні прийоми демонстрації власного військового мистецтва. Тут я маю на увазі передусім події 860 р., коли руси здійснили грабіжницьку атаку на околиці Константинополя.

Певну увагу подіям 860-х рр. приділяє Повість минулих літ. Зі свого боку, академік Борис Рибakov (1908–2001) актуалізував питання про так звану «традицію літочислення» за *Руською ерою* — як у київській Повісті минулих літ (XI ст.), так і в московському Никоновському літописі (XVI ст.). Тобто початок *Руської ери* в свідомості давньоруських інтелектуалів ймовірно співпадав із військовим зіткненням 860 р. До речі, початковий літопис відзначав, що «земля наша прозвалася *Руськоюю*» у рік початку правління («цезарствування») Михайла III (856–867). Відомо, що Михайло III став східноримським імператором де-юре ще 21 січня 842 р. — у дворічному віці, але де-факто набув відповідні повноваження тільки 856 р.¹

¹ Офіційною регенткою аж до 856 р. залишалася його мати Феодора (842–856). Саме вона, відома своїми антиеретичними поглядами, виступила ініціаторкою проведення Константинопольського помісного собору 843 р., який здобув у церковній історіографії характерну назву — «Торжество Православ'я». На тому соборі Константинопольський патріархат зумів засудити еретичний рух іконоборства, що стояв на заваді нормалізації релігійно-політичних стосунків поміж Римом і Константинополем внаслідок іконобор-

Хоча антинорманіст Михайло Брайчевський (1924–2001) вбачав у *початку Руської ери* всього лише звичайні військові виправи русів за здобиччю та війською славою, я дозволю собі запропонувати дещо іншу версію. Швидше за все, руський похід на Константинополь, окрім закономірної мети швидкого збагачення дружинників, переслідував довготривалі політичні цілі. І тут значення *готської спадщини* для історії русів проявляється у повній мірі, оскільки йдеться про традиційну демонстрацію варварами свого військового мистецтва задля набуття вищого політичного, економічного та юридичного статусу — *федератського*. В будь-якому разі, Східна Римська імперія (Візантія) не могла бути стратегічним супротивником для київських русів, оскільки її військово-політична могутність перевершувала не тільки реальні сили Києва та суміжних із ним племен, але й навіть самі уявлення ранньосередньовічних русів про військовий потенціал. Тож ні про які перспективи військової звитяги під час масштабного військового зіткнення із Візантією для київських русів просто не могло йтися. Між іншим, провальна болгарська військова кампанія Святослава Ігоровича в 969–971 рр. — яскраве цьому підтвердження.

Отже, як це вже було прийнято у взаємовідносинах готів, склавинів і антів зі Східною Римською імперією, нападники-руси прагнули показати власну міць та вправність римлянам, аби отримати від Імперії запрошення на військову службу. Тобто руси успадкували метод, характерний для більшості варварських спільнот доби Великого переселення народів III–VII ст. — спершу напасти на стратегічні рубежі Імперії, далі запропонувати римлянам укласти угоду та прийняти нападницьку спільноту в лави так званих «федератів» у обмін на зобов'язання не вчиняти напади. Зі свого боку, римські імператори мусили

чих «реформ» імператорів Лева III Ісавра (717–741) та Константина V Копроніма (741–775).

* * *

фінансувати «федератизовані» варварські племена на постійній основі, допомагати у випадку необхідності.

Представники федератських спільнот отримували змогу долучитися до функціонування римських ринків, збували власну продукцію і, тим самим, інтенсивно засвоювали здобутки середземноморської культури. Військовим та економічним шляхами федератизовані варвари йшли до інкультурації та нерідко піддавалися повній асиміляції з боку *Pax Romana*. Зрештою, діти та внуки, найближчі родичі федератсько-племінної знаті достатньо часто здобували від Риму пожалування громадянського статусу. Багаторічне перебування племінних дружинників на військовій службі Риму так само виявилось дієвим інструментом «м'якої сили» Імперії, спрямованим на економічне і культурне поглинання народів, прилеглих до римських рубежів. Безперечно, політико-правовий механізм регулювання взаємодії патронатної сили (сюзерена) і клієнтського утворення (васала) залишився незмінним із античного часу. Принаймні у IX–X ст. усе ще зустрічаються згадки про статус *foederati*.

Отож, у 860 р. руські дружинники атакували Константинополь для того, щоб *нав'язати свої послуги* тодішньому східноримському імператору Михайлу III та отримати в системі римського публічного права формальний статус, аналогічний федератському. Подальше укладення угоди Імперії із київським князем і *Аскольдове хрещення*, свідчать, що руський похід таки досяг довгострокових цілей. Київ увійшов у політичні координати середньовічного християнського Середземномор'я, що дозволило сучасному історикові Сергію Плохія назвати Руську землю «*Північною Візантією*»¹.

Якщо говорити про *Руську землю* як про географічну одиницю², то в другій половині IX ст. і впродовж X ст., з точки зору візантійських авторів, відбулася всього лише «реставрація» залежності сарматських земель від Імператорського Риму. Цей процес не вважався сучасниками цілковито новим і асоціювався саме з традиціями римського впливу на готські племена. Крім того, федератизація русів здійснилася майже в той самий спосіб, що і федератизація готів³. Інша справа, що період військових походів готів на східні провінції Римської імперії охопив доволі тривалий період 238–271 рр., тоді як руські активні дії супроти Візантії обмежилися початком 860-х рр. та серією невдалих атак на межі IX–X ст.

З іншого боку, вбивство Аскольда конунгом Олегом і норманський переворот 882 р. мали цілком антивізантійську конотацію, спрямовувались проти мадярської орди та слугували зміцненню варязько-хазарського союзу. Отже, якщо порівнювати «Скіфські війни» 238–271 рр. саме з процесом підпорядкування Руської землі сімейству Рюриковичів, то період між загибеллю Аскольда (882) та переходом княжіння в руки Ольги (945) є набагато тривалішим. З урахуванням ймовірності візиту княгині Ольги до Константинополя в 957 р., йдеться про 75 років руських *пошуків східноримського покровительства* супроти 33 років аналогічних готських *пошуків*. І в обох випадках опорним простором для цієї зовнішньополітичної непевності ставала територія сучасної України. ■

² Грецькі джерела воліли називати нашу землю «Скіфією», а латинські частіше вживали термін «Сарматія».

³ Спершу грабіжницькі напади, демонстрація своїх військових умінь та, як наслідок, очікування на запрошення до союзництва на фінансовій основі від імператорської канцелярії.

¹ У знаковій книзі «*The Gates of Europe: A History of Ukraine*» (2015).

Про автора

Віктор МЕЛЬНИК — кандидат політичних наук, доцент кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, лауреат премії Ars Translationis імені Миколи Лукаша за переклади з латини. Спеціалізується на проблемах політогенезу, політичної антропології, історії римського публічного права, візантиністиці. Викладає університетські курси історії політичної думки, суспільно-політичних вчень та ідеологій Сходу, місцевого управління та самоврядування, взаємодії громадянського суспільства і держави, психології масової поведінки, політичної психології, мистецтва дискусії.

Входить до Центру досліджень історії та культури басейну Середземного моря і Південно-Східної Європи імені Вальдемара Церана Лодзького університету

